

Edin Šaković

Stećci u okolini Gračanice

Svjedoci čovjekovog življenja na ovome području u srednjem vijeku su skoro isključivo ostaci materijalne kulture, jer oskudni pisani izvori ne daju o tome gotovo nikakve podatke. Najizrazitiji primjer materijalnih spomenika srednjovjekovne Bosne su stećci.

Lokaliteti sa stećcima u okolini Gračanice slabo su istraženi. U najpoznatijem kataloškom pregledu stećaka kojeg je sastavio Šefik Bešliagić nije evidentirana niti jedna nekropola sa ovog područja. Gračanici najbliža evidentirana je ona u Donjim Srnicama¹. Također, ni u Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine (izd. Zemaljski muzej, Sarajevo 1988.) se ne spominje ni jedan lokalitet sa stećcima na području općine Gračanica. U ostaloj literaturi se, istina, navode neka mjesta na kojima ima ili je bilo stećaka, ali se detaljniji podaci (o broju i izgledu stećaka, tačnoj lokaciji, itd.) uglavnom ne daju². Izuzetak je jedino rad S. Kulenovića o Skipovcu³, te rad O. Hamzića i R. Djedovića o Babićima⁴. Jedan članak na ovu temu napisao je i Branko Vajić, te ga objavio u "Delegatskom biltenu"

1981. godine, općinskom glasilu koje je tada izlazilo⁵. Međutim, znatno vrijednije su neke njegove bilješke i neobjavljeni članci koji se čuvaju u Zavičajnoj zbirci. Neki podaci se mogu uzeti iz rada Mitra Popovića, pravoslavnog svećenika iz Boljanića, pod nazivom "Nekoliko starina u gračaničkom kotaru". Rad je objavljen 1895. u pravoslavnom kulturno-religijskom časopisu "Bosansko-hercegovački istočnik" koji je izlazio u Sarajevu⁶.

U ovome radu nisu samo opisane nekropole sa stećcima koje i danas postoje u okolini Gračanice, već i nekropole koje su ranije postojale i koje su u međuvremenu uništene, kao i neki lokaliteti na kojima je vjerovatno bilo stećaka. Podaci su prikupljeni uglavnom na osnovu terenskih istraživanja, a dijelom iz literature⁷. Ti podaci svakako nisu konačni, moguće je da na još nekim lokalitetima koji nisu spomenuti u ovome radu ima stećaka ili ih je ranije bilo. Ukoliko bude nekih na-

Slika 1. Raspored nekropola na području Gračanice

knadnih pažnje vrijednih nalaza, oni će biti naknadno predstavljeni.

Stećci danas postoje u **Babićima** (2 stećka), **Škahovici** (3 stećka), **Četoviji** (1 stećak), **Dujama** (1 stećak), **Brijesnici** (1 stećak) i **Gornjem Skipovcu** (dvije nekropole sa ukupno 4 stećka). Do danas su uništene su nekropole u **Četoviji**, **Malešićima** (**Šakići**), **Gornjoj Orahovici**, **Stjepan Polju** i **Sokolu**. Prema nekim naznakama, vjerovatno su nekropole postojale i u **Malešićima** (**Hodžići**, **Golači** i **Ahmići**), između **Velike** i **Male Brijesnice**, te u **Donjem Skipovcu**. Kao što se vidi, u nekim selima bilo je više lokaliteta sa stećcima. Prema podacima iz Prostornog plana općine Gračanica iz 1985., stećaka je bilo i u rejonu **Piskavice**, ali tačan lokalitet nije bilo moguće ustanoviti. Izgleda da su ti stećci već uništeni. Pored nekropola sa stećcima, u obzir su uzeti i grobovi ograđeni klesanim kamenovima bez drugih nadgrobnih spomenika. I ovo su srednjovjekovni grobovi, a s obzirom da ih je bilo na više mjesta, potrebno je i na njih obratiti pažnju. Jedno takvo groblje istraženo je u Jelovče Selu kod Gradačca, i utvrđeno je da potiče iz predosmanskog perioda, na što upućuju nalazi srednjovjekovne keramike.

Babići

U starom muslimanskom groblju u ovome selu, koje je smješteno na raskrsnici iznad zaseoka Babići, sa koje se odvaja put ka Pluževinama, nalaze se dva stećka, postavljeni jedan do drugog (sl. 2.). Jedan od njih je sljemenik pravokutne osnovice dimenzija 180 x 85 cm, visine 72 cm (stećak je bez sumnje višlji, ali je dosta utonuo u zemlju). Izrađen je od krečnja-

Slika 2. Staro groblje, Babići

ka i dosta je stradao od atmosferskih utjecaja. Na njemu se ne zapažaju nikakvi ukrasi niti natpisi.

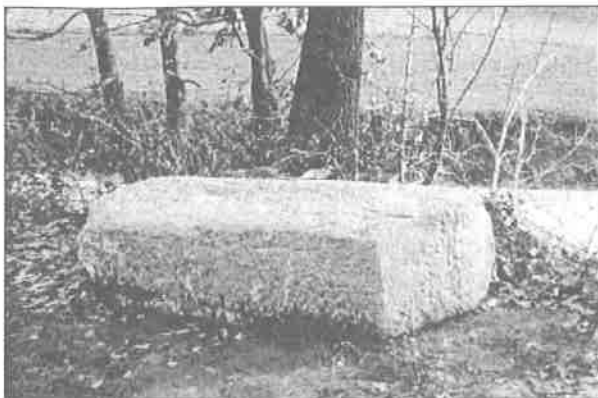
Drugi stećak je isklesan monolitno s postoljem. Dimenzije postolja su 192. x 138 cm, a gornjeg dijela 180 x 110 cm. Stećak je prilično utonuo u zemlju (skoro cijelo postolje) i teško je oštećen, gotovo čitavom površinom dio gornjeg dijela je odbijen, a odvaljen je i jedan čošak, tako da se sa sigurnošću ne može utvrditi je li isklesan u obliku sljemenika ili sanduka. Sa sjeverne strane stećak je potkopavan – očito pokušaj “tragača za blagom”. Ni na ovom stećku se ne opažaju natpisi niti ukrasi, izuzev nekih ureza, koji su vjerovatno djelo vandala. Orijentacija stećaka je istok-zapad, a nekropola se nalazi na vrhu brijega koji dominira okolinom. Nije poznato da li je u ovom groblju bilo još stećaka.

Brijesnica

U ovom selu je vjerovatno bilo više lokaliteta sa stećcima, jer se i Brijesnica spominje u prvim osmanskim popisima, što znači da je to naselje postojalo i u vrijeme bosanske samostalnosti. U polju, u blizini magistralnog puta Doboj-Tuzla, nalazi se jedan stećak koji je djelimično razbijen. Njiva na kojoj stećak stoji zove

se Nikolovača, a odmah do nje je njiva zvana Kraljevine.

U polju između Velike i Male Brijesnice, u blizini potoka, krajem XIX stoljeća su se zapažale ruševine neke građevine (navodno u obliku križa), a pored tih ruševina bilo je "groblje sa velikim tesanim kamenovima, koji su po tri metra dugi, a široki metar i po", kako to kaže ranije spomenuti boljanički paroh Mitar Popović. On također ističe da su ti grobovi, bez sumnje stećci, bili utonuli u zemlju i zaorani, tako da on nije opazio natpise.⁸

Slika 3. Stećak na Dujama

Četovija

Četovija je široka zaravan između Gornjeg Skipovca, Škahovice i Prijekog Brda, okružena šumama, gdje se od nekoliko potoka formira Džakulska rijeka. Tu je sagrađeno i nekoliko kuća u kojima je živjela muslimanska porodica Ahmuljić, ali je to mjesto u toku agresije na našu zemlju 1992.-1995. opustjelo. Pored puta koji iz Škahovice vodi u Četovlju nalazila se do prije dvadesetak godina nekropola od tri do četiri stećka u obliku sanduka. Već tada je jedan od njih bio zakrenut i prevrnut. Stećci su nešto kasnije, prema tvrdnjama očevidaca, razbijeni i ugrađeni u seoski put.

Na drugom mjestu, u pravcu Gornjeg Skipovca, nalazi se jedan osamljen stećak u obliku sljemenika, na kojem navodno nema nikakvih oznaka niti ornamenata. Neke naznake upućuju da je na području Četovije bilo stećaka na više mjesta, što govori da je tu u srednjem vijeku postojalo neko naselje. Prema Branku Vajiću, stećke u Četoviji narod je nazivao Pasije groblje⁹.

Duje

Duje su široka visoravan između Klokotnice i Lukavice. Pored asfaltnog puta, odmah kod skretanja za prognaničko naselje, nalazi se jedan osamljen stećak (sl. 3). Stećak je prilično masivan, u obliku je stele i visok je oko 2 metra. Širina stećka-stele je 105 cm, a debljina 55 cm. Stećak je u novije vrijeme oboren, a svojim širim stranama bio je postavljen u pravcu istok-zapad. Izrađen je od nešto kvalitetnijeg kamena nego stećci u Babićima. Na njemu se ne uočavaju ukrasi niti natpisi, a možda ih ima na onoj srani koja danas leži na zemlji. Na ovaj je stećak, inače, mislio M. S. Filipović, kada spominje kako "u selu Stanić Rijeci, na mestu Dujama, stoji neki stari nadgrobnik"¹⁰.

Gornja Orahovica

Gornja Orahovica je staro naselje, koje je bilo naseljeno i u prahistorijsko doba. Neke naznake upućuju da se tu u srednjem vijeku nalazilo veće naselje. Orahovica je po broju kuća u prvim godinama osmanske vlasti bila odmah iza Gračanice i Drenovca (današnji Lendići).

Prema Salihu Kulenoviću, na lokalitetu Greblje bilo je oko 30 kamenih ploča dimenzija oko 200 x 100 cm, koje je pred Drugi svjetski rat uništio vlasnik njive Alija Mujić. Ovdje je bilo i nekoliko starih muslimanskih nišana i tu se ostavljala sadaka¹¹.

Prema istraživanima Branka Vajića (neobjavljene bilješke u Zavičajnoj zbirci), u ovome selu postojalo je i groblje sa grobovima koji su bili sa strana obloženi klesanim kamenovima debljine 10-15 cm, bez ikakvog drugog nadgrobnog znaka. Groblje se prostiralo na površini od oko 7 duluma, na brežuljku na ulazu u selo. Orijentacija grobova bila je istok-zapad. Kamenje je, prema pričanju Mujić Mustafe (rođen 1903.), povadio vlasnik njive oko 1935. godine, te ga ugradio u put. Njiva je, inače, bila vlasništvo porodice Subašić. U jednom kamenu je bilo udubljenje gdje je narod ostavljao sadaku. Slično groblje je postojalo i u susjednim Čekanićima.

Lendići

To je dosta staro naselje našto upućuju mnogobrojni arheološki nalazi, posebno na lokalitetu Vina (zemljišta u vlasništvu porodice Adžemović), te u Grabovcu. Nažalost, to još nije istraženo. Ovdje se najvjerojatnije nalazilo rudarsko selo Drenovac, poslije Gračanice najveće naselje u bližjoj okolini u prvoj polovini XVI stoljeća. U šumi Bijednica, između Lendića i Đulića Gajeva, raspoznavalo se do prije nekih 40 godina dosta grobova oivičenih manjim komadima kamena, bez drugih nadgrobnih znakova, dakle slično groblju u Gornjoj Orahovici. Tu su se zapažale i grobne humke, a navodno su pronađene i ljudske kosti. Kamenje je kasnije razneseno od okolnog stanovništva.

Malešići

Na području ovoga sela također je bilo stećaka, i to, izgleda, na više mjesta. Vjero-

vatno se jedna nekropola nalazila u blizini zaseoka Šakići. U tom zaseoku, u njivi Redže Šakića, nalazi se kameno korito izdubljeno u jednom stećku u obliku sljemenjaka, a potom stegnuto željeznim obručem. Čini se da je stećak najprije prepolovljen, pa je tek jedna polovica izdubljena, jer je dužina korita oko 110 cm (premalena dužina za stećak), a i jedna čeona strana je znatno grublje obrađena od druge. Visina stećka, odnosno korita je oko jedan metar. Iznad ove njive, na vrhu brijega, nalaze se i stari masivni muslimanski nišani.

U Hodžićima, odmah pored jarka uz cestu, u medi njive zvane Hanjak (koja se, inače, nalazila u vlasništvu Hazimage Rešidbegovića) nalazile su se do prije nekih 40 godina dvije ploče, najvjerojatnije stećci. Ploče su bile oko 1,5 metara duljine, možda i više, a visine 0,5 - 1 metar. Jedna je bila čvrsto "usađena" u zemlju, dok je druga bila napola izvaljena. Ove ploče, koje su najvjerojatnije stećci, označavale su prema narodnom predanju grobove dvojice šehida stranaca. Narod je ovdje učio fatihu odakle god bi se išlo, ali se sadaka nije ostavljala.

U blizini Golaća nalazila se njiva Kamen, poznato kultno mjesto¹². Na ovoj njivi je postojao jedan kamen pravokutne osnovice dimenzija 140 x 75 cm, visine 75 cm., koji je kasnije izmješten i danas se nalazi ispred jedne kuće u Golaćima, na betonskoj ploči koju su ozidali mještani. Uz njega se nalazio drugi kamen amorfne oblika koji se u narodu zvao Okrugli¹³. Moguće je da su ti kamenovi sednjovjekovni nadgrobnici. Krajem XIX stoljeća tu se zapažalo više grobova. Navodno je mještalin Hankušić Adem u blizini ove njive izorao ćup sa srebrnim novcem. Prema Salihu Kulenoviću, u šumi pored starog puta iznad zaseoka Ahmići, nalazi se grob koji bi mogao biti stećak¹⁴.

Skipovac

Na području Skipovca izgleda da se nalazilo nekoliko srednjovjekovnih nekropola. Prilikom etnografskih istraživanja u ovome selu, Salih Kulenović je zapazio stećke na dva lokaliteta. U šumi **Raminac**, iznad starog pravoslavnog groblja kod zaseoka Topalovići, nalazila se nekropola od tri stećka u obliku sanduka. Stećci su bez ukrasa i natpisa. Na lokalitetu **Kamenovi**, jugoistočno od Topalovića, Kulenović je uočio jedan stećak. Ipak, samo ime lokaliteta govori da je tu ranije bilo više nadgrobnika. Prema sjećanjima starijih mještana, u Donjem Skipovcu, na lokalitetu **Kužno groblje**, bilo je grobova obilježenih kamenim pločama, najvjerojatnije stećcima¹⁵. Sjeverno od skipovca uzdiže se brdo **Mramorje**, čije ime (koje je ucrtano i na prvim austro-ugarskim kartama) upućuje na stećke.

Soko

Soko je sa utvrđenim gradom predstavljao vojno središte bliže okoline, tako da se uz njega vrlo rano razvilo podgrađe sa manjim trgovom. Stećaka je svakako bilo i u ovome selu, ali su oni do danas svi uništeni.

Na širokoj osunčanoj visoravni zvanog Brezje, na tromedi Sokola, Piskavice i Vranovića, nalazio se jedan masivni stećak u obliku stupa (obeliska). Taj stećak je u međuvremenu razbijen, jedan dio je upotrijebljen kao građevinski materijal, dok je drugi izdubljen i postavljen kao korito na izvor u šumi Jagodnjak u Vranovićima.

U centru sela, na meraji gdje je 1980. izgrađena nova seoska džamija, navodno se također nalazio jedan stećak u obliku obeliska, kvadratne osnove dimenzija cca 25 x 25 cm, visine oko 190 cm. Stećak se završavao piramidalno. Narod je taj spomenik nazivao "Krnjo" i na njega se

ostavljala sadaka. Pod njim je pronađen prekomjerno velik ljudski kostur. Na ulazu u groblje Mejtaš nalazila se jedna kamena ploča koja je služila kao mejit-taš, kamen na koji se položi tabut sa tijelom umrlog prilikom klanjanja dženez-namaza. Taj mejit-taš bi mogao biti stećak. Oko nekih 500 metara južno od ruševina srednjovjekovne utvrde nalazi se njiva zvana Kaursko groblje, na kojoj se danas ne zapažaju nikakvi grobovi. Međutim, može se pretpostaviti da se i tu nalazila jedna nekropola, jer se lokaliteti sa stećcima često nazivaju ovakvim imenom.

Stjepan Polje

Selo Stjepan Polje, koje se u prvim osmanskim poreskim defterima spominje od imenom Stipana Polje, predstavljalo je u to doba četvrto po veličini naselje u okolini Gračanice. Na brežuljku **Crkvina**, koje se nalazi na rubu Sprečanskog polja, u neposrednoj blizini magistralnog puta Doboj-Tuzla, krajem XIX stoljeća zapažali su se ostaci građevine, prema predanju crkve koju je sagradio bosanski kralj Stjepan Tomaš (1456.-1461.), a po drugoj verziji njegov sin Stjepan Tomašević (1461.-1461.). Stariji mještani pamtili su grobove obilježene kamenjem u obliku sanduka na padini tog brežuljka, prema školi. Danas nema tragova tih kamenova, odnosno stećaka, uništeni su još i prije II svjetskog rata. Navodno su prilikom kopanja temelja za školu (1949. godine) otkrivene ljudske kosti¹⁶.

Škahovica

Na brdu Borik, u šumi, oko 500-1000 metara zračne linije do škole nalazi se nekropola stećaka. Nekropola je smještena na jednom humku, s desne strane šumskog puta koji vodi od muslimanskog groblja nekih 500 metara uzbrdo. Danas se na tom mjestu zapažaju tri stećka i veći

broj fragmenata koji svjedoče da se na tom mjestu nalazila veća nekropola.

Jedan od tih stećaka (sl. 4. i 5.) je izvaljen, zakrenut i prevrnut, a na mjestu gdje se nalazio iskopana je rupa. Stećak je u obliku sljemenika i dosta je oštećen. Ne primjećuju se natpis niti ukrasi. Duljina stećka je 190, a širina 95 cm. Orijentacija je ranije bila istok-zapad. Drugi stećak (sl. 4, u prvom planu) se nalazi oko tri metra dalje od prvog. U obliku je sljemenika, pravokutne osnovice dimenzija 190 x 85 cm, visine 85 cm. Stećak je teško oštećen, gotovo jedna četvrtina je odvaljena (ćošak i dio jedne strane), a odbijeni komadi leže pored njega. Na stećku je u novije vrijeme urezano ime i datum (djelo nekog seoskog vandala). Treći stećak nalazi se oko 2 metra od drugog. I on je u obliku sljemenika, osnovice dimenzija 185 x 65 cm, iz zemlje izviruje oko 20 cm, ali je s jedne strane potkopan, pa se vidi da je njegova prava visina oko 70 cm. Nekoliko metara dalje nalazi

Slika 4. Borik, Škahovica

se jedan dio (polovica) stećka, duljine 90, a širine 50 cm, te veći broj fragmenata.

Stećci na ovoj nekropoli bili su u obliku sljemenika, orijentirani u pravcu istok-zapad. Nekropola je danas u vrlo lošem stanju. Narod to mjesto navodno zove Jevrejsko groblje, a navodno je nekropola oštećena tijekom proteklog rata, kada su neki od mještana na tom mjestu tražili novac i blago.

S obzirom na to da su stećci, kako je na početku ovoga rada rečeno, jedini autentični materijalni spomenici srednjeg vijeka na ovome području, nužno im je pružiti odgovarajući stupanj zaštite, tim prije što su oni posebno u novije vrijeme ugroženi, što se vidi na primjeru Četovije i Škahovice. Najbolje bi bilo da se svi stećci prenesu na jedno mjesto, u samu Gračanicu, gdje bi na najbolji način bili zaštićeni, a time bi se upotpunila i turistička ponuda grada.

Slika 5. Borik, Škahovica

Napomene

- ¹ Šefik BEŠLAGIĆ, Stećci – kataloško-topografski pregled, izd. "Veselin Masleša", Sarajevo 1971.
- ² Esad TIHIĆ i Omer HAMZIĆ, Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji, Gračanica 1988., str. 23; Salih KULENOVIĆ, Gračanica i okolina – antropogeografske i etnološke odlike, izd. Muzej istočne Bosne, Tuzla 1994., str. 98 i 132, Milenko S. FILIPOVIĆ i Đoko MAZALIĆ, Manastir Ozren, Spomenik CI, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 3, Beograd 1951., str. 29, itd.
- ³ Salih KULENOVIĆ, Prilozi za etnološku monografiju Skipovca, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, XV, Tuzla 1984., str. 105.
- ⁴ Omer HAMZIĆ i Rusmir DJEDOVIĆ, Babićani ispod Sijedog krša, Gračanički glasnik, 1, Gračanica 1996., str. 32.
- ⁵ Branko VAJIĆ, Stećci u Četovijama, Delegatski bilten, 29, maj 1981., str. 15.
- ⁶ Mitar POPOVIĆ, Nekoliko starina u gračaničkom kotaru, Bosanskohercegovački istočnik, 10/1896, 1/2, Sarajevo 1896., str. 36-39.
- ⁷ Rezultate nekih svojih istraživanja ustupio mi je prof. Rusmir Djedović, na čemu mu se zahvaljujem. Korisne informacije sam dobio i od Mehe Gršića, lovca i dobrog poznavaoča terena, zatim od Avde Adžemovića, koji je kao lovac obilazio područje Četovije, te od Fatime Delić r. Hasić, koja se rodila i odrasla u Malešićima i dobro poznaje to selo, kao i od Zijada Omerovića, advokata iz Gračanice. Svima njima dugujem posebnu zahvalnost.
- ⁸ Mitar Popović, isto.
- ⁹ Vajić ističe kako su ovi stećci "najvjerovatnije pripadali bogumilima koje je kler nazivao otpadnicima, pa su iz mržnje i pakosti i njihovo groblje nazvali 'pasijim'." (Branko Vajić, isto.).
- ¹⁰ Milenko S. FILIPOVIĆ, Prilozi etnološkom poznavanju severoistočne Bosne, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela, knj. XVI, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 12, Sarajevo 1969., str. 86.
- ¹¹ Salih KULENOVIĆ, Gornja Orahovica – različita etnološka građa s područja Gračanice, Gračanički glasnik, 3, Gračanica 1997., str. 63.
- ¹² O ovome je također pisao Mitar Popović u spomenutom radu. On ističe da tu dolaze pripadnici svih vjera, pa čak i pravoslavni iz Slavonije. Prema istraživanju Osmana Delića, ovdje su uoči Đurđevdana dolazili pravoslavci i činili vjerske obrede, dok su ga mislimani posjećivali između Gospojina. Popović kaže da pravoslavci također posjećuju to mjesto između Gospojina. Opširnije o ovom lokalitetu kao kulturnom mjestu: Osman DELIĆ, O kulturnim mjestima na području opštine Gračanica, Gračanički glasnik, 1, Gračanica 1996., str. 15.
- ¹³ Za ovaj kamen Mitar Popović kaže da je "kao fildžan", a navodi da su bila još dva takva kamena, "koje je isto tako narod poštovao, no jednom dođu dvije bule, pa na njima okupaju djecu, te ih naši otisnu u potok." (1) (Mitar POPOVIĆ, isto.).
- ¹⁴ Salih KULENOVIĆ, Malešići – različita etnološka građa s područja Gračanice, Gračanički glasnik, 2, Gračanica 1996., str. 73. U više navrata sam obilazio taj teren, ali nikakav grob nisam uočio.
- ¹⁵ Salih KULENOVIĆ, Prilozi za etnološku monografiju Skipovca, str. 105.
- ¹⁶ Ove podatke je prikupio pok. Branko Vajić (neobjavljene bilješke u Zavičajnoj zbirici).